

Byzantina Symmeikta

Vol 24, No 1 (2014)

BYZANTINA SYMMEIKTA 24

Βιβλιοκρισία: T. VELMANS, L'image byzantine ou la transfiguration du réel. L' espace, le temps, les hommes, la mort, les doctrines, Paris, 2009, 225 σελ., 61 εκ., ISBN 978-2-7541-0357-2

Ευγενία ΔΡΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

doi: [10.12681/byzsym.1202](https://doi.org/10.12681/byzsym.1202)

Copyright © 2015, Ευγενία ΔΡΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

To cite this article:

ΔΡΑΚΟΠΟΥΛΟΥ Ε. (2015). Βιβλιοκρισία: T. VELMANS, L'image byzantine ou la transfiguration du réel. L' espace, le temps, les hommes, la mort, les doctrines, Paris, 2009, 225 σελ., 61 εκ., ISBN 978-2-7541-0357-2. *Byzantina Symmeikta*, 24(1), 409–412. <https://doi.org/10.12681/byzsym.1202>

T. VELMANS, *L'image byzantine ou la transfiguration du réel. L'espace, le temps, les hommes, la mort, le péché, les doctrines*, Paris 2009, σελ. 225 + 61 εικ., ISBN 978-2-7541-0357-2

«Η βυζαντινή εικόνα είναι καρπός μιας ονειροπόλου φαντασίας. Είναι ένα παράθυρο προς τον ουράνιο κόσμο και τα Θεοφάνεια. Είναι παρουσία που έχει την υπόσταση ουσίας. Αυτός είναι και ο λόγος για τον οποίο παραπέμπει σε αρχέτυπα που θεωρούνται ιστορικά δεδομένα, θείκα αποτυπώματα στην ύλη, και υπακούει σε αυστηρούς κανόνες, εξ ου η διαχρονικότητα και η συνοχή της».

Με αυτά τα λόγια η Tania Velmans, διεθνούς φήμης ιστορικός της βυζαντινής τέχνης, εισάγει τον αναγνώστη στη βυζαντινή αισθητική σε ένα παλιότερο βιβλίο της για τη συναρπαστική ιστορία των εικόνων¹.

Η συγγραφέας, γεννημένη στη Βουλγαρία, μαθήτευσε κοντά στον μεγάλο βυζαντινολόγο André Grabar, στην Ecole Pratique des Hautes Etudes, την δεκαετία του 1960. Από το 1964, ερευνήτρια του CNRS, και αργότερα Διευθύντρια Ερευνών (σήμερα ομότιμη) στο ίδιο επιστημονικό ίδρυμα της Γαλλίας, έχει μακρά θητεία στη μελέτη των βυζαντινών μνημείων και ευρύ συγγραφικό έργο.

Το βιβλίο *L'image byzantine*, που παρουσιάζεται στη συνέχεια, κυκλοφόρησε την ίδια χρονιά στη γαλλική γλώσσα και σε ιταλική μετάφραση².

Η αναγνωρισμένη μελετήτρια της βυζαντινής τέχνης ερμηνεύει την αισθητική της βυζαντινής εικόνας, με βάση κυρίως το φιλοσοφικό και θεολογικό υπόβαθρο, παρότι δεν αγνοεί τις πολιτικές αναγκαιότητες και τις μεγάλες ιστορικές αλλαγές. Το βιβλίο, διαρθρωμένο σε επτά κεφάλαια, με αναλυτικές υποσημειώσεις στο τέλος, βασίζεται περισσότερο στον λόγο και λιγότερο

1. T. VELMANS, *La fabuleuse histoire de l'icône*, Paris 2005. Η ελληνική έκδοση σε μετάφραση Μαριλίας Κοσμοπούλου κυκλοφόρησε το 2006 (για το απόσπασμα του βιβλίου που παρατίθεται βλ. σελ. 130).

2. *La visione dell'invisibile: l'immagine bizantina o la trasfigurazione del reale: lo spazio, il tempo, gli uomini, la morte, le dottrine*, Vicenza - Milano 2009 (μτφρ. Anna Regalzi).

στην ίδια την εικόνα, γι' αυτό και η εικονογράφηση είναι ενδεικτική με μικρές ασπρόμαυρες εικόνες ή σχέδια.

Η Tanja Velmans επιχειρεί να αναδείξει τη «θεολογία», το μυστικό της αισθητικής, το νόημα της εικονογραφίας και τις σχέσεις με τη φιλοσοφία της αρχαιότητας, που έδωσαν τα όπλα στον βυζαντινό ζωγράφο να δημιουργήσει μια συμβολική μεταγλώσσα. Πλατωνισμός, αριστοτελισμός και νεοπλατωνισμός είναι γνωστό ότι ενέπνευσαν τους Πατέρες της Εκκλησίας προκειμένου να διατυπώσουν τον μεσολαβητικό ρόλο της εικόνας στην πρόσληψη του αθέατου, καθώς και την διπλή της δυναμική: αντικρύζοντας την εικόνα ο πιστός οδηγείται στην πνευματική επαφή με τα θεϊκά πρόσωπα, ενώ συγχρόνως αυτή η επικοινωνία τον καθιστά ικανό να δεχθεί την αποκάλυψη του θείου. Το χρυσό βάθος, ο ιδανικός διαστάτατος χώρος, και η εξεύλωση των μορφών συνηγορούν στην ζωγραφική αποτύπωση αυτών των ιδεών. Συγχρόνως η εικόνα καθίσταται ιερή μέσω της Θείας Λειτουργίας, ενώ η πιστή ομοιότητα των αναπαραστάσεων με τα εικονιζόμενα θεία πρόσωπα εγγυάται την αυθεντικότητά της και απαιτεί την επανάληψη των ίδιων εικονογραφικών προτύπων. Αυτές οι μεταφυσικές θέσεις ενισχύονται από την ιδέα του Ωραίου, ταυτισμένου με το Αγαθό, σύμφωνα με τον Πλάτωνα, και έτσι ο ορθόδοξος ζωγράφος απεικονίζοντας τη Θεία Ωραιότητα καθοδηγούσε τους πιστούς να ανακαλύψουν την Ωραιότητα του σύμπαντος και του Θεού.

Η συγγραφέας επισημαίνει τη διαφοροποίηση της δυτικής εκκλησίας ως προς τον ρόλο της εικόνας, ήδη από τον 8ο αιώνα, την εποχή του Καρλομάγνου, όταν εξελίσσονταν και σοβαρές πολιτικές αντιπαραθέσεις με την βυζαντινή αυτοκρατορία. Στα Libri Carolini διατυπώνεται ξεκάθαρα ότι ο ρόλος των εικόνων περιορίζεται στη διακόσμηση των εκκλησιών, καθώς και στην εκπαίδευση των αγραμμάτων, οι οποίοι δεν είχαν άλλους τρόπους να προσεγγίσουν το μήνυμα της σωτηρίας. Η διαφοροποίηση αυτή επηρέασε αποφασιστικά την εξέλιξη της δυτικής τέχνης.

Η διαμορφωμένη αισθητική της βυζαντινής εικόνας όφειλε να δώσει μορφή στο υπερβατικό αποκλείοντας έτσι από την απεικόνιση την αναπαράσταση του χώρου και του χρόνου. Οι μεγάλες όμως αλλαγές στη βυζαντινή αυτοκρατορία κατά την εποχή των Παλαιολόγων, επηρέασαν καταλυτικά την τεχνοτροπία των ζωγράφων. Ο ανθρωπισμός και η επιστροφή στα πρότυπα της αρχαιότητας μέσα σε ένα περιβάλλον πολιτικής, οικονομικής και κοινωνικής αβεβαιότητας παγίωσαν τις τάσεις των προηγούμενων, ύστερων, εποχών της βυζαντινής τέχνης, για την απόδοση του όγκου, της φυσικότητας του συναισθήματος και

της κίνησης στα εικονιζόμενα ιερά πρόσωπα, καθώς και του αρχιτεκτονικού βάθους στην ιστορία των ιερών επεισοδίων. Η τάση αυτή, που κορυφώθηκε την εποχή των Παλαιολόγων, από τη μια δεν έφθασε ποτέ να μετατρέψει την ιερή εικόνα σε σκηνή της καθημερινής ζωής και από την άλλη, αναχαιτίσθηκε από την διδασκαλία του ησυχασμού.

Η πραγματέυση του χρόνου στο βιβλίο αρχίζει με την αρχική επισήμανση ότι η σύλληψη του χρόνου για τους βυζαντινούς ήταν καθαρά θεολογική, άρχιζε με τη Δημιουργία του κόσμου και τελείωνε με τη Δευτέρα Παρουσία. Απεικονίσεις όμως του σύμπαντος, του ζωδιακού κύκλου, των ηλικιών του ανθρώπου, καθώς και μαρτυρολόγια, εμπλούτισαν σταδιακά τα εικονογραφικά προγράμματα των εκκλησιών και απετέλεσαν θέματα των φορητών εικόνων εισάγοντας και την έννοια του συμβατικού ανθρώπινου χρόνου.

Το πιο εκτεταμένο κεφάλαιο του βιβλίου αφορά τις εσχατολογικές ανησυχίες και τις σχετικές παραστάσεις σε μνημεία και εικονογραφημένα χειρόγραφα. Εικονογραφικά θέματα, όπως η Δέηση, η Δευτέρα Παρουσία, οι Κοιμήσεις αγίων, ο Επιτάφιος Θρήνος, η Άκρα Ταπείνωση, καθώς και οι παραστάσεις θνητών σε ταφικά μνημεία, είτε πρόκειται για ηγεμόνες, για εκκλησιαστικούς αξιωματούχους, είτε για απλούς θνητούς αποτελούν τον ερμηνευτικό καμβά της συγγραφής, σε παραλληλισμό με έργα της δυτικής τέχνης.

Η ενότητα του βιβλίου, που επιγράφεται ως *δυτική απαισιοδοξία και ανατολική αισιοδοξία* συνδέεται άμεσα με την προηγούμενη και πραγματεύεται τις ουσιαστικές διαφορές ορθοδοξίας και καθολικισμού όσον αφορά τον άνθρωπο, την αμαρτία, τον θάνατο και την τελική σωτηρία.

Στο τελευταίο κεφάλαιο *Θεωρίες και μυστικιστικά ρεύματα ως καθοριστικοί παράγοντες για την εικονογραφία και την τεχνοτροπία. Ο ησυχασμός*, η αναγνώριση του ησυχασμού το 1351 από την ορθόδοξη εκκλησία, μετά από μακρά διένεξη μεταξύ του Γρηγορίου Παλαμά και του Βαριλάμ από την Καλαβρία, ορίζεται από τη συγγραφέα ως μια διακοπή στην τέχνη της αναγέννησης των Παλαιολόγων και ως αφηρητικό σημείο για την επιστροφή στην παλιότερη παράδοση. Δύο εξέχοντα δείγματα της βυζαντινής τέχνης στη Ρωσία, οι τοιχογραφίες του Θεοφάνη στην εκκλησία της Μεταμόρφωσης του Νονγοτόν και η εικόνα της Αγίας Τριάδας του Andrei Rublev, που ανύψωναν το πνεύμα και τη σκέψη απομακρυνόμενα από τον αισθητό κόσμο, αποτελούν για τη συγγραφέα έργα που καταδεικνύουν τη ρήξη με την παλαιολόγια παράδοση και την επίδραση του ησυχασμού.

Το σύνολο του βιβλίου της Tania Velmans αναδεικνύει έναν συνεχή διάλογο της εικαστικής γλώσσας των βυζαντινών ζωγράφων με τη φιλοσοφία και τη θεολογία, από την εποχή του Μεγάλου Κωνσταντίνου και για δέκα περίπου αιώνες, δια φωτίζει ιδιαίτερα τις εκφάνσεις της ζωγραφικής της εποχής των Παλαιολόγων, καθώς και βασικές συγκλίσεις και αποκλίσεις ορθοδοξίας και καθολικισμού. Παρότι η εικονογράφηση δεν παίζει κυρίαρχο ρόλο στην εμφάνιση του βιβλίου, οι βαθιές γνώσεις της συγγραφέως για τα μνημεία της βυζαντινής εποχής και τα συνεχή, βιβλιογραφικά τεκμηριωμένα, παραδείγματα καθιστούν το έργο πολύτιμο στον επιστημονικό διάλογο για την αισθητική της βυζαντινής τέχνης.

ΕΥΓΕΝΙΑ ΔΡΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

ΙΙΕ/ΕΙΕ